

Gustav Mahler 150 år (II): Det sargade hjärtat...

Så mötte han Henne. Kvinnan i sitt liv. "The major blunder of his life: his marriage to the 23 year old concert hall courtesan Alma Schindler.", som Glenn Gould så förbehållslöst kommenterade saken 1974. Något låg det i det. Alma föddes 31 aug 1879 - nästan 20 år efter Mahler - som dotter till den framgångsrike landskapsmålaren JE Schindler och sångerskan Anna von Bergen. Fadern dog 1892, vilket medförde att hans protegé och assistent, målaren Carl Moll, genast "konserverade" änkan. (Moll blev småningom nazist och begick självmord när ryssarna intog Wien 1945.)

I likhet med dottern Alma tillhörde Anna von Bergen den libertinska sorten, som helst omgav sig med konstnärer och tonsättare; älskade överklasslivet men flirtade med det bohemiska och frivola. Hon födde också en utomäktenskaplig dotter under giftermålet med Schindler. Alma hade samma läggning. Hon var intelligent, beläst - gärna Nietzsche (död år 1900), som också Mahler svärmat för i sin ungdom - och en utmärkt pianist. Samtidigt skvallrig, intrigant, fåfång, ärelysten och begiven på halvsanningar. Alma, som var operaentusiast, hade naturligtvis sett Mahler dirigera vid åtskilliga tillfällen innan de stötte på varandra. Det första mötet var slumpartat. Mahler var ute och cyklade och hade med sitt omvittnat dåliga lokalsinne tappat bort färdvägen. I motsatt riktning kom Moll med familj. Mahler frågade Moll efter vägen, men stirrade samtidigt som förhäxad på Alma, enligt hennes egen dagbok. Och visst, hon var omvittnat vacker och ståtlig, längre än Mahler, ett representativt kuttersmycke i det högförnäma Wien.

27 nov 1901 avlade Mahler sin första visit hos herrskapet Moll, och redan 21 dec föreslog han Alma giftermål. Utan att hesitera klagade han det "äktenskapliga programmet" i ett av sina första brev till henne: han förväntade att hon skrinlade sina drömmar om att själv bli tonsättare (hon studerade sen en tid komposition för Alexander Zemlinsky). Istället borde hon satsa på en karriär som maka och mor. Han behövde ett livsstöd. Det räckte med en kompositör i familjen. Det var uppriktigt och ärligt sagt. Att Alma - därav av Mahlers berömmelse och status - naivt nog ändå gick med på förslaget skapade en livslång bitterhet, även om hon ständigt försökte intala sig att hon handlat rätt.

Äktenskaplig lycka och sorg

Mahler oroades i tysthet av ålderskillnaden och satte praktiskt taget hustrun i "uppfostringsanstalt". I brev och postkort - de delades ut två gånger dagligen i Wien - gav Mahler instruktioner om lämplig läsning, dagliga trivialiteter och glimtar av sina ideliga konsertturnéer. Sällan skyntar något av egentligt djup - det sparade han till sina symfonier. Han ropar ständigt på nya brev; nya kärleksbetygelser; att hon måste skriva läsligt - och framförallt längre. Alma, å sin sida, kände sig isolerad och bortstött, men stod ut. Brevväxlingen blev en sorts konstgjord andning; från Mahlers sida ett krampaktigt försök att hålla liv i något som deras disparata naturer i botten revolterade emot. Vad Alma uttryckte i sina egna epistlar till maken är väsentligen obekant, eftersom hon brände den delen av korrespondensen efter hans död.

3 nov 1902 föddes parets första dotter - Maria Anna, "Putzi". Det lilla underverket - som Mahler djupt och innerligt älskade - dog i förtid. Knappt femårig, 12 juli 1907, dukade hon under för en scharlakansfeber- och difteriepidemi som drog fram över Wien. Den yngre dottern, Anna Justine, "Gucki" (1904-1988), blev med tiden en framstående skulptör. - 1907 tvingades Mahler lämna Hovoperan, utmanövrerad genom en härva av intriger, där hans judiska börd spelade en inte obetydlig roll. I slutet av 1890-talet hade han konverterat till katolicismen. Men han upptäckte snart att det judiska inte satt i religion och kultur utan i blodet. Wiens antisemitiska stämningarna var i full svang.

Samma år, 1907, gjorde han en succéartad konsertresa till S:t Petersburg där han dirigerade den förödande expressiva 5:e symfonin - och träffade Igor Stravinsky. I Helsingfors blev han bekant med Jean Sibelius. Han gillade Sibelius men inte hans musik. Efter att Alma vilat upp på kurorten Semmering - som en följd av dotterns död och hennes egna bräckliga nerver - företogs den 9 december den första USA-trippen.

Mahler hade skrivit kontrakt med Metropolitanoperan i New York, och skulle säsongvis sätta upp det bästa i operaväg som den gamla världen kunde bjuda. Man inkvarterades i en svit på 11:e våningen i fashionabla hotell "Majestic". Så, 1 jan 1908 stod Mahler i pulten för att dirigera Wagners "Tristan och Isolde". Framförandet var lysande och publiken lyrisk. Konsertresor företogs sen till Philadelphia och Boston. I maj var man tillbaka i Europa. Samma år såldes Maiernigg, som blivit en belastning efter dotterns död. I Prag uruppfördes 7:e symfonin. Året innan, 1907, hade Mahler konstaterats hjärtsjuk, men han vägrade slå av på takten.

Det nya sommarvistet hittade man i Toblach i de Österrikiske Dolomiterna. Här skulle man,

1908-10, tillbringa de symfoniskt kreativa perioder som gick att skrapa fram ur ett digert turnéprogram. Som tidigare år hann Mahler också med några framträdanden i Holland. I Amsterdam bodde man hos det gästfria paret Mengelberg. Dirigenten Willem Mengelberg var från första stund en hängiven beundrare av Mahlers tonkonst. Han blev en av "Mahlerevangeliets" absolut främsta apostlar med sin eminenta Concertgebouworkester.

Toscanini och Freud

1908-09 komponerade Mahler vokalverket "Das Lied von der Erde" och 9:e symfonin. De genomsyras av innerlighet, värme och visdom, men också av bortvändhet, en gåtfull ödesstämning sprungen ur ett dödsmärkt hjärta. I USA (1909) hamnade Mahler i häftigt gräl med den lika hetlevrade dirigentkometen och italienaren Arturo Toscanini som nu anslutits till Met. Alma drabbades av missfall och nervsammanbrott. Vid sidan om sitt Metengagemang tog Mahler hand om ledarskapet för New York-filharmonikerna och kunde på kort tid rycka upp orkesterns konstnärliga prestationer. Åter i Europa och Paris, 1909, satt Mahler som (otålig) modell för den byst som växte fram under Auguste Rodins händer.

Efter USA-sejouren 1909-10 tvingades Alma uppsöka kurorten Tobelbad för sina trasslande nerver. Allt skulle förändras. Här blev hon störtförälskad i den unge, lovande arkitekten Walter Gropius (1883-1969). Gropius svarade med besatthet. När Mahler småningom fattade allvaret i förbindelsen försökte han brevlades få Alma att ge upp svärmeriet. Till ingen nytta. Istället lät han henne på egen hand ta med sig Gropius för några dagars erotiska förlustelser i Paris. Men Alma vacklade och återkom - dock utan att bryta den intima korrespondensen med Gropius. - I Leiden i Holland, hösten 1910, konsulterade Mahler för första och enda gången psykoanalysens upphov - Sigmund Freud.

Konsultationen pågick fyra timmar och Freud betecknade den som "fruktbar". Mahler led men teg. Tiden höll på att rinna ut. Tillbaka i USA dirigerade Mahler vidare i samma mördande tempo som tidigare. 21 feb 1911 äntrade han för sista gången dirigentpulten. Allt var över. Angripen av feberattacker och ett sargat hjärta fördes han skyndsamt till Paris och därifrån till ett sanatoriet Löw i Wien. Men förgäves. Han avled den 18 maj, och jordfästes bredvid sin älskade dotter på Grinzings kyrkogård. - Året efter, den 26 juni 1912 uruppfördes Mahlers 9:e symfoni i Wien. Bruno Walter, som genom sitt mångåriga samarbete med Mahler, inte minst i Wien, ägde en djupt emotionell och intellektuell förståelse och sympati för Mahlers person och verk, var den som föräddes taktpinnen.

Almas postmahlerska liv kantades av amorösa förbindelser. Hennes karisma förtärde. 1915 gift hon sig med Gropius och fick året efter den bildsköna dottern Manon (som dog i polio bara 19 år gammal 1935). 1918 nedkom Alma med sonen Martin, som svag och sjuklig avled året därpå. 1929 gifte hon om sig med författaren Franz Werfel (1890-1945). Paret emigrerade till USA 1940 och bosatte sig i Los Angeles. 1952, efter Werfels död, var hon tillbaka i New York.

1962 fick hon tillfälle att bevista Leonard Bernsteins (1918-1990) repetitioner av Mahlers 8:e symfoni. Bernstein var New York-filharmonikernas chefsdirigent 1958-69. Kanske var det då, men förmodligen vid en annan tidpunkt som Bernstein fällde de berömda orden: "Vårt är dödens sekel - och Mahler dess andliga profet." - 85-årig lämnade Alma det jordiska 31 aug 1964. Kanske var det symptomatiskt att hon, som egentligen aldrig varit i samklang med makens tonkonst, inte ens vid sin egen begravning tillät att han spelades...

"Min tid ska komma..."

Denna spådom yttrade både Mahler och Nietzsche. Och de fick rätt. Det var på 1960-talet som Mahlerkulten briserade. Och det var framförallt Bernsteins förtjänst. Tidigare hade dirigenter som Otto Klemperer (1885-1973) - hör hans magnifika 2:a - och Bruno Walter - som bl a uppförde 1:an med ackuratess - spelat in enstaka symfonier över långa tidrymder. Klemperers Mahlerinitiering är intressant. Blott 20 år gammal hade han dirigerat den "off-stage-orkester" som Mahler - själv dirigerande huvudorkestern på podiet - använt sig av vid ett framförande av 2:a symfonin i Berlin (?) 1905. Rörd, omskakad och omtumlad satte upplevelsen djupa spår i Klemperers unga psyke. När han senare framförde Mahler var det med ödesmättat allvar och en aldrig sviktande energi. Det var Mahler med stort M.

Men nu, på 1960-talet, blev plötsligt "Mahlercyklerna" på modet. Den kompletta Mahlersvit Bernstein spelade in för CBS på 1960-talet är musikaliskt vassare än den senare 80-talscykeln. Och den håller än idag. Bernstein var determinerad för Mahler. Han hade det rätta temperamentet, den dramatiska ådran, hänförelsen och intensiteten. Kanske blir det ställvis mer av superegot Bernstein än Mahler. Men det är bagateller, inget som påverkar helhetsintrycket.

Tjecken Rafael Kubelik (1914-1996) spelade in sin Mahlercykel under 1960- och början av 80-talet med Bayerischer Rundfunkorkester. Kubelik är kyligt realistisk, rakt på sak. Inte precis

någon tvillingsjäl till Mahler - eller Bernstein. Deutsche Grammophon (DG) gav ut den tekniskt ojämn sviten 1990. - Tysken Klaus Tennstedt (1926-1998) fullbordade sin Mahlercykel åren 1977-86 (EMI). Tennstedt har många förespråkare. Men cykeln gjordes med London Philharmonic Orchestra (LPO), som inte anses tillhöra det yppersta skiktet av kongeniala Mahlertolkare. Tennstedt står helt klart närmare Bernstein i det känslomässiga utspelet än t ex Kubelik.

Mitt personliga förstahandsval blir - Bernstein till trots - den Budapestfödde ungraren och dirigenten Georg Solti (1912-1997). Solti hade en lång och händelserik bana mellan världens ledande dirigentpulten. Som intressant kuriosum kan nämnas att han 1936 och 1937 assisterade Toscanini vid Salzburgfestivalerna. I likhet med Mahler skolades han inom operan. 1969 tog han över som chefsdirigent för Chicago Symphony Orchestra. En syssla som han behöll till 1991. Solti var begåvad med samma intuitiva känsla för detaljer och klarhet som Mahler. De lade samma vikt vid den orkestrala balansen och snabba tempi.

Soltis tolkningar pumpar fram dramatiken i andlös spänning och nästan chockerande crescendon. Mässingsblåset är himlastormande, pukorna spelar på nyckelbenen och bastrumman sluggar mot magtrakten. Men Solti kan också leverera imponerande doser lyrik och förändligt patos när partituret så kräver. Cykeln omfattar 10 CD-plattor och ligger på Decca, vilket nästan alltid borgar för kvalitetsljud. Den tillkom åren 1970-84.

Ingen Mahlerfantast borde kringgå David Hurwitz *"The Mahler Symphonies. An Owner's Manual"* (194 sid; 2004). På ett skarpögt, pedagogiskt och underfundigt sätt lotsar han läsaren genom Mahlers symfoniska irrgångar. I introduktionen betonar DH att hans essäer ska uppfattas som "beskrivande" och inte "analyserande". Det räcker en bra bit ändå. En pikant detalj: I bokslutet följer ett antal *enkla* tablåer som spaltar upp symfonier och satser under följande rubriker: 1. Marches and Dances, 2. Screams, Crashes and Thuds, 3. Appearances of the 'Aspiration' or 'Redemption' theme, 4. Mahlerian humor, samt 5. Large-scale Structure. En medföljande CD innehåller illustrativa ljudexempel ur Mahlers produktion; Michael Gielen dirigerar Symphony Orchestra of Baden-Baden/Freiburg.

Utan sitt tonala skapande hade Mahler varit glömd. Inte ens Hovoperan i Wien kunde vaccinera mot det. Han snille låg i hans egen konst; i den unika förmågan att förena existensens inneboende paradoxer i en gränslös instrumental tonrymd som är allomgripande. Det sargade hjärtat blir en del av oss alla. Det är det som gör honom odödlig, oförglömlig, oförliknelig.

Tommy Eriksson